

Ὁ ἄνθρωπος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν προλήψεων τούτων τῆς ἀμαθείας, ἐπλανᾶτο διηνεκῶς νοσταλγῶν ἐν τῇ νυκτὶ τοῦ κόσμου τούτου, ὃν ἠρέσκετο νὰ θεωρῇ ὡς μάταιον ὄνειρον, ἀναμένων ἐκάστοτε τὴν ἐξέγερσιν τῆς ἡμέρας. Σήμερον τοῦναντίον πᾶσα σκέψις ἀφορᾷ εἰς τὸ μέλλον, κρεῖττον τοῦ παρόντος, ὃ περ τείνει νὰ παρασκευάσῃ διὰ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ ἐργασίας. Τοιοῦτο τὸ πρόβλημα, οὐ ἡ λύσις εἶνε ἀνατεθειμένη εἰς αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον, ἠκιστα δ' εἰς ὑπερφυσικὰς δυνάμεις.

Ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τούτων ἐρείδεται ἡ νέα ἐπιστήμη, ἄρα καὶ ἡ νέα κοινωνία, οἷα ἐξῆλθεν ἀπὸ τοῦ φλογεροῦ ἠφαιστείου τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Εἶνε ἡ ἐλευθερία τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν, ἡ ἰσότης αὐτῶν καὶ ἡ ἀδελφότης. Τῶν βάσεων τούτων τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἀναγνωριζομένων, ἡ ἱστορία ὀφείλει νὰ λάβῃ διάφορον διεύθυνσιν. Γινώσκετε, ὅτι τοιαῦται τροπαὶ δὲν τελοῦνται εὐχερῶς, ἄνευ ὀδύνης καὶ ἀγῶνων. Τὸ παρελθόν, ἐπίμονον ἐν τῷ ψευδεῖ αὐτοῦ ἱστορικῷ ἀλαθήτῳ, δὲν ὑποχωρεῖ ἀμέσως, ἄνευ ἀντιστάσεως, εἰς τὰς δικαίας καὶ λογικὰς ἀξιώσεις τοῦ νέου βίου. Ἡ νέα κοινωνία θὰ ἀγωνισθῇ πρὸς πλήρη ἐπίτευξιν τοῦ δικαίου αὐτῆς. Τοῦτο γινώσκομεν καὶ ἡμεῖς, ἐντεῦθεν δὲ καὶ αἱ προσπάθειαι ἡμῶν πρὸς διοργάνωσιν κοινωνικῆς μερίδος, πρὸς δημιουργίαν πολιτικῆς δυνάμεως, ἥτις ὑπὸ πεφωτισμένην καὶ ἰσχυρὰν διεύθυνσιν θὰ κατορθώσῃ τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ιδεώδους τούτου, ὃ περ εἶνε κεκλημένον ν' ἀποκαλύψῃ νέους ὀρίζοντας, εὐρύτερους καὶ φωτεινότερους, ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐλεγε ταῦτα μετὰ τινος ὕφους ὑπερφυοῦς ἀποκαλύψεως. Ἄλλ' αἰφνης ἔστη, οἷονεὶ ἀναμένων ν' ἀκούσῃ τὴν ἐπ' αὐτῶν κρίσιν μου.

— Δὲν ἀμφισβητῶ τὴν γενικὴν ἀλήθειαν τῶν γραμμῶν τῆς ἱστορικῆς ταύτης εἰκόνας τῆς ἀνθρωπότητος, ἀπεκρίθην. Ἀποδέχομαι, ὅτι ἡ μέχρι τῶν τελευταίων αἰώνων ἰσχύουσα μέθοδος καθ' ὅλας τὰς σχέσεις τοῦ βίου πρέπει νὰ μεταβληθῇ, ὡς καὶ ἤρξατο ἤδη μεταβαλλομένη. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τοῦ τρόπου, δι' οὗ ζητεῖ ὁ κοινωνισμὸς νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ χιμαιρικὰ αὐτοῦ σχέδια. Ἄρνησις τοῦ θεοῦ, τῆς πατρίδος, τῆς οἰκογενείας, τῆς ἰδιοκτησίας, ἀπορρόφησις τῆς ἐλευθερίας ὑπὸ τῆς ἰσότητος καὶ ὅτι ἄλλο ἐπιζητοῦσιν οἱ κοινωνικοὶ προφῆται τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, ἔσται ἀναντιρρήτως ὀπισθοδρόμησις εἰς τὸ παρελθόν, εἰς τὸν φυσικὸν βίον, ὅποτε ἐλαχίστην ἐκέκτητο συνειδήσιν τῶν θεσμῶν, ἐφ' ὧν ἐρειδομένη, ἀνῆλθεν εἰς ὃ διατελεῖ σήμερον σημεῖον. Μεθ' ὅσα καὶ ἂν ἰσχυρίζωνται ὁ Bayle, ὁ Feuerbach καὶ οἱ μετ' αὐτῶν, ὁ ἄνθρωπος εἶνε φύσει θρησκευτικὸν ὄν. Ἀφαιρέσατε τὸ αἶσθημα τοῦτο, ἐπιτρέψατε εἰς τὸν ἔχοντα ἀμφιβόλους ιδέας περὶ ἠθικῆς, καθήκοντος, κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, εἰς τὸν ζῶντα ἐντὸς περιορισμένου κόσμου ιδεῶν, ν' ἀρνηθῇ τὸν θεόν, εἰς οὐδὲν ἕτερον αἶσθημα νὰ πιστεύσῃ ἢ εἰς ἑαυτόν, καὶ τότε θέλετε κατανοήσῃ τίνα θέλει λάβῃ πορείαν ἡ ἀνθρωπότης. Ἄς ἀναγορευθῇ ἡ ιδέα τῆς πατρίδος ἀποκύημα ἐθνικοῦ ἐγωῖσμοῦ, ἐπὶ βλάβῃ τῶν δικαιωμάτων ἄλλων λαῶν, ἄς στερηθῇ ὁ ἄνθρωπος τῶν εὐγενῶν τέρψεων, ἄς ἐμπνέει ἡ πατρίς, τῶν συγκινήσεων, ἄς διεγείρει ἐν ἐκάστη περιπετεία, ἄς καταλίπη πᾶν ὑπὲρ αὐτῆς διαφέρον, καὶ τότε ἀναζητήσατε ὠραιότερας τοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος σελίδας. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος στερηθῇ τῆς ἐλευθερίας, ἐν ὀνόματι τῆς ἰσότητος, ὁ μεγαλοφυέστατος τῶν ἀνθρώπων καθίσταται ἴσος πρὸς τὸν ἀφυέστατον, ὁ ἠθικώτατος ἴσος πρὸς τὸν ἐξωλέστατον. Ἀλλ' ἐλπίζετε εἰς τὸ ἠθικὸν τοῦ ἀνθρώπου αἶσθημα,

εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, ἢ εἰς τὴν ἀπόλυτον παντοδυναμίαν τῆς πολιτείας, ὡς τηρησούσης καὶ ἐξασφαλισούσης τὴν τάξιν. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὸ ἠθικὸν αἶσθημα, τοῦτο πάντως θέλει ὑποστῆ ἑλάττωσιν μᾶλλον ἢ αὔξησιν ἐκ τῆς καταστάσεως, ἣν ἀναποφεύκτως θέλει ἐγκαινίση ἡ νέα κοινωνικὴ τάξις. Ἄνευ Θεοῦ, ἄνευ πατρὸς καὶ μητρὸς, ἐν ἄλλοις λόγοις, ἄνευ θρησκείας καὶ οἰκογενείας, ὁ ἄνθρωπος θέλει καταστῆ ψυχρὸς, ὑπολογιστικὸς, ἐξετάζων τὰ πάντα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως οὐχὶ τῆς ἠθικῆς ιδέας, ἀλλ' ἀπὸ ὠρισμένων κανόνων. Ὅποια ἔσται ἡ ἀρχὴ αὕτη; Πόθεν θέλει ἀπορρέη; Οὐχὶ βεβαίως ἐξ ἀποκαλύψεως, ἀλλ' ἐκ τινος πράξεως κατὰ συνθήκην μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἄλλὰ φρονεῖτε, ὅτι αὕτη ἔσται ἱκανὴ νὰ συγκρατήσῃ τὴν κοινωνικὴν ἐνότητα; Ἀδύνατον. Καὶ τότε θέλετε ἴδῃ τὸν ἄνθρωπον, παραδιδόμενον εἰς τὰ ἐνστικτα, ἀδιαφοροῦντα περὶ τῶν καθηκόντων αὐτοῦ, ἀποβλέποντα μόνον εἰς τὰ προσωπικὰ ἐλατήρια, τοιοῦτον, οἷος ἦτο κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ βίου, περὶ οὐδενὸς ἄλλου μεριμνῶντα, ἢ περὶ τῆς προσωπικῆς συντηρήσεως καὶ ἐπιτυχίας.

— Ἄπασα αὕτη ἡ καταστροφὴ δὲν εἶνε ἀκριβῆς, ὅτι δὲ εἶνε καταδεδικασμένον νὰ μεταβληθῇ ἔνεκα τῆς νέας μεταρρυθμιστικῆς ἐργασίας θέλει ἀντικατασταθῇ ὑπὸ ἀρτιωτέρας ἀνατροφῆς, ἣς ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ κοινωνικῇ καταστάσει θέλει τύχη ὁ ἄνθρωπος καὶ ὡς ἄτομον, ὡς μικρόκοσμος, καὶ ὡς μέλος ἀναπόσπαστον τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου.

— Ποίας ἀνατροφῆς; Τίς θέλει παράσχῃ αὐτήν; Ἄλλ' ὁ κοινωνισμὸς καταργεῖ τὴν οἰκογένειαν, διαγράφει ἀπὸ τοῦ νέου ἠθικοῦ ἐγκολπίου τὴν μητέρα, τὸν κατ' ἐξοχὴν τῆς οἰκογενείας παράγοντα, ἄνευ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ὁποίου ἐπὶ τῆς ἀνατροφῆς τοῦ ἀτόμου θέλουσιν ἀποσβεσθῆ τὰ εὐγενέστατα

τῶν αἰσθημάτων. Δὲν σκοπῶ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν αὐθεντίαν ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων περὶ τῆς ἐπιρροῆς τῆς γυναικὸς ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀνθρώπων, οὐδὲ νὰ πιστοποιήσω τὴν ἐπιρροὴν ταύτην, ὑπομιμνήσκων ὑμᾶς τὸν οἰκογενειακὸν βίον τῶν πλείστων μεγάλων ἀνδρῶν, οἵτινες κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τῆς μητρὸς ἔσχον τὴν εὐγενεστέραν ὄθησιν ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῶν ἐνεργείᾳ. Ἐπικαλοῦμαι μόνον τὴν γνώμην ὑμῶν ἐπὶ τοῦ ἐπομένου ζητήματος. Δύναται νὰ ὑπάρξῃ κοινωνία ἀνθρώπων, ἀλληλεγγύη, ὅταν πρότερον δὲν ὑφίσταται ἐν σπέρματι τὸ αἶσθημα τοῦτο ἐν τῇ συνειδήσει αὐτῶν, καλλιεργηθὲν ἤδη ἐν τῇ οἰκογενείᾳ; Τίς ἠθικὸς νόμος ἔσται ἱκανὸς νὰ κρατύνῃ τὸ αἶσθημα τοῦτο ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς ἑαυτὸν ἀποκαλύψεως τοῦ ἀνθρώπου; Λαλεῖτε περὶ ἀνατροφῆς. Ἄλλὰ τίς θέλει παράσχῃ αὐτὴν μετὰ στοργῆς πρὸς τὸ τέκνον; Ἡ πολιτεία, μοὶ ἀποκρίνεσθε, μετὰ τοῦ Πλάτωνος ἤδη. Ἄλλὰ δὲν φρονεῖτε, ὅτι ἡ ἀνατροφή ἔσται ψυχρά, βεβιασμένη, ἀποτεινομένη εἰς τὸν νοῦν μᾶλλον, εἰς τὸν ὑπολογισμὸν ἢ εἰς τὴν καρδίαν καὶ τὸ αἶσθημα; Ὑποτοιαύτην ἀρωγὴν ὁ ἄνθρωπος θέλει πράττειν τὸ καθῆκον ἐκ φόβου πρὸ τῆς ποινῆς, ἀλλὰ θέλει παραβιάσῃ τοῦτο, ἅμα πεισθῆ, ὅτι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ φωραθῇ. Τούναντιον δέ, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ ἀνατροφῆς ἢ συνειδήσεως τῶν καθηκόντων αὐτοῦ ἔσται οὐχὶ βεβιασμένη, ἀλλ' εἰλικρινῆς, ἀπορρέουσα ἀπ' αὐτῆς τῆς συναισθήσεως τῆς ἀνάγκης τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, οὐδὲν ἕτερον οὔσης ἢ ἀναπτύξεως τῆς οἰκογενειακῆς ἀλληλεγγύης. Ἀφαιρέσατε μίαν στιγμὴν ἀπὸ τοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος τὴν οἰκογένειαν καὶ θέλετε ἴδῃ πρὸ ὑμῶν ἀπεχθές, ἀπαίσιον τὸ φαινόμενον στρατῶνος, καθ' ὠρισμένους κανόνας κινουμένου καὶ δρῶντος ἐν τῇ αὐστηρᾷ ἀτμοσφαιρᾷ τῆς πειθαρχίας, ἀνθρώπους δι' οὐδενός

κοινοῦ δεσμοῦ συνδεδεμένους, ἄνευ συμπαθείας, ὑπὸ τοιοῦτον δ' ἀληθῶς φαῦλον καθεστῶς ἐκλείποντα πάντα τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ εὐγενῆ πάθη, στερουμένων τῶν ἀρχηγόνων πηγῶν, ἀφ' ὧν κατ' ἐξοχὴν ταῦτα πηγάζουσιν, οὕτω δὲ καταβιβαζομένην τὴν ἀνθρωπότητα εἰς ταπεινοτάτην βαθμίδα, μηδαμῶς διαφέρουσιν τῆς τῶν ἀλόγων ζώων.

Τὸ ἀπαίσιον τοῦτο ὄραμα ἐγωϊστικῆς ἀντιλήψεως τῶν ὄντων ἐξεβάκχευσε πολλάκις κοινωνιολόγους τινάς, παραπληνηθέντας ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας ἐν ταῖς σχέσεσι μεταξὺ τῶν δύο ἀντιθέτων φύλων, τῶν ἀποτελούντων τὸ καθεστῶς τῆς οἰκογενείας, εἴτε τῆς δημιουργίας εὐρυτάτης τοιαύτης, ἐκπροσωπούμενης διὰ τῆς κοινωνίας, ὑπὸ τὴν ἀπατηλὴν σκέψιν, ὅτι διὰ τῆς τοιαύτης δημιουργίας θὰ ἐπιτευχθῆ πλήρης ἐνότης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, θεωρούντων ἑαυτοὺς μέλη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας. Ἄλλ' ὅπως ἡ φύσις, οὕτω καὶ ἡ κοινωνία βασιζέται ἐπὶ τῆς ποικιλίας καὶ κατὰ μείζονα μάλιστα λόγον, καθ' ὅσον τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὴν ἄτομα εἶνε μᾶλλον ἀνεπτυγμένα, ἔχουσιν ἄρα εὐρύτερον τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας, διακεκριμένην τὴν ἀτομικότητα αὐτῶν. Ἡ οἰκογένεια εἶνε μία τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ἀτομικότητος, ἐχούσης ἀνάγκην ἐλευθερίας καὶ αὐτονόμου ὑποστάσεως πρὸς προαγωγὴν. Τὸ ἀντίθετον ἤθελε περιαγάγῃ τὴν ἀνθρωπότητα εἰς κατάστασιν ὁμοίαν τῇ τῶν ἀλόγων ζώων, ἄνευ τοῦ ἐλαχίστου ἠθικοῦ αἰσθήματος, ἢ τοῦ ἐνστίκτου μόνον τυφλῆς αὐτοσυντηρησίας.

— Ἄλλ' οὐδέποτε ὁ σωφρονῶν κοινωνισμὸς διέγραψεν ἀπὸ τοῦ κώδικος τῆς νέας κοινωνίας τὴν οἰκογένειαν, ὅπως δὲν διέγραψεν ἐπίσης τὴν θρησκείαν, τὴν πατρίδα καὶ τὰ τόσα ἄλλα ἀγαθὰ, ἀφ' ὧν ἡ ἀνθρωπότης ἐκπαλαί ἠρύσθη τὰς ἰσχυροτάτας τῶν δυνάμεων αὐτῆς, προσέθηκε μετὰ τινος πικρίας.

Δέν άγνοῶ, ὅτι καί ἐν Γερμανία καί άλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης ὑπάρχουσιν αἱρέσεις ἀναρχικαί, ἐπιζητοῦσαι τήν διὰ τῆς βίας ἐξόντωςιν παντός ἱστορικοῦ καθεστῶτος, ἀδιαφοροῦσαι ἐπιταῖς ὑπηρεσίαις, ἄς τοῦτο προσήνεγκεν εἰς τήν ἀνθρωπότητα, μὴ κατανοοῦσαι δέ τὸ κενόν, ὃ περ ἤθελεν ἐπέλθῃ ἐκ τῆς τοιαύτης καταργήσεως. Πᾶσα νέα ἰδέα φέρει τὰς αἱρέσεις αὐτῆς, ὅσον καὶ ἂν εἴνε ἀληθῆς καὶ δημιουργική, ὅπως καὶ ὁ ὑγιέστατος σωματικὸς ὀργανισμὸς προσβάλλεται πολλάκις ὑπὸ τινῶν νόσων. Ἡ νέα κοινωνία καταγγέλλεται συνήθως ὡς χιμαιρική, κατειλημμένη μάλιστα ἐξ ἐγκληματικῶν διαθέσεων κατὰ τῆς ἠθικῆς τάξεως. Ἀλλὰ ταῦτα ἀντιπροσωπεύουσιν ἀσθενῆ μειονοψηφίαν, παντός ἐστερημένην κύρους, ἀνθρώπους πλανωμένους, εἴτε ἐξ ἐλλείψεως ἐπαρκοῦς παιδείσεως καὶ ἀνατροφῆς, εἴτε ἔνεκα ὑποκειμενικῶν λόγων ἀμείλικτον τρέφοντας μῖσος κατὰ τῆς ὑφισταμένης τάξεως. Οὐδέποτε ἐκλείπουσιν οὗτοι ἀπὸ τῆς κοινωνίας. Ζητοῦσι τήν καταστροφὴν χάριν τῆς καταστροφῆς. Τί τέξεται ἡ ἐπιούσα ἀδιαφοροῦσι. Καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Λούθηρος ἐν τῇ γερμανικῇ ἱστορίᾳ τίθησι τὰς βάσεις τῆς Μεταρρυθμίσεως, οἱ περὶ τὸν ψευδοπροφήτην τοῦ Μοναστηρίου δέν διστάζουσι ν' ἀναγράφωσιν ἐπὶ τῆς μεταρρυθμιστικῆς σημαίας αὐτῶν τήν ἀνατροπὴν τῶν πάντων, προβαίνοντες μέχρις ἐγκληματικῶν ἐπιχειρήσεων. Τοιοῦτό τι συμβαίνει καὶ ἐν τῇ κοινωνιστικῇ ἐργασίᾳ τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος. Μεταξὺ τῶν ἐν συνειδήσει τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν ὑπὲρ τῆς κοινωνικῆς παλιγγενεσίας τῆς ἀνθρωπότητος ἐργαζομένων διὰ τῆς καταργήσεως θεσμῶν, οὐδὲν ἀγαθὸν παρεχόντων, ἀναρρήσεως δ' ἄλλων ἀγαθοποιῶν, ὑπάρχουσιν ἀπόστολοι οὐχὶ τῆς τάξεως καὶ τῆς εἰρήνης, ἀλλὰ πράγματι τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἐξοντώσεως. Κρατοῦσι τήν σάλπιγγα τῆς ἐρημώσεως καὶ δι' αὐτῆς ὑποθάλλ-

πουσι μῖσος, διαίρεσιν, κοινωνικὰ ἔχθη. Ἄλλ' ὅπως ἐξέλιπον πρὸ τοῦ ἀπλέτου φωτὸς τοῦ ἡλίου τῆς Μεταρρυθμίσεως αἱ πυγολαμπίδες τοῦ ψεύδους, οὕτω καὶ ἐν τῇ κοινωνικῇ παλιγγενεσίᾳ τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος θὰ ἐκλίπωσι πρὸ τοῦ φωτὸς τῆς ἀληθείας ψεύδη τινά, ὧν ἡ πραγμάτωσις ἐπιζητεῖται ὑπὸ χιμαϊρικῶν πνευμάτων ὡς ἡ μέλλουσα πανάκεια τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ἀλήθεια, ἡ προωρισμένη νάποκαλύψῃ νέας τρίβους ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει, δὲν ἐκδηλοῦται ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τελεία· πρὶν ἢ ὁ ἄνθρωπος καταλάβῃ τὰς κορυφὰς αὐτῆς, θέλει διαβῆ κατὰ μοῖραν δι' ἀτραπῶν καὶ ἀκανθωδῶν τρίβων· ἀλλ' ἐν τῇ ἐπιπόνοι ταύτῃ ὁδοιπορίᾳ θέλει ἀντλήσῃ νέας δυνάμεις, τὸ πνεῦμα θέλει καταστῆ φωτεινότερον, ἰκανὸν νὰ κατανοήσῃ τὴν νέαν ἀποστολὴν αὐτοῦ. Πρὶν ἢ ὁ περιούσιος λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ καταλάβῃ τὴν γῆν τῆς Ἐπαγγελίας, ἔταλαιπωρήθη ἐπὶ τεσσαρακονταετίαν ἐν ταῖς ἐρήμοις καὶ ἐβασανίσθη προσηκόντως, ἵνα καταστῆ ἄξιος τῆς Ἱερουσαλήμ.

Ὁ ἐπιστημονικὸς κοινωνισμὸς οὔτε τὴν θρησκείαν καταργεῖ, οὔτε τὸ θρησκευτικὸν ἀρνεῖται αἴσθημα, οὔτε τὴν οἰκογένειαν ἀμφισβητεῖ, οὔτε τὴν ἰδιοκτησίαν ἄρδην ζητεῖ νὰ καταστρέψῃ, οὔτε ποθεῖ νὰ ὑποκαταστήσῃ εἰς τὴν πατρίδα τὸ συγκεχυμένον καὶ ἀσπόνδυλον εἶδωλον ἰδανικῆς ἀνθρωπότητος. Ἄλλ' ἐπιτρέπει ἐλεύθερον τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα, εἰ καὶ δὲν ἀναγνωρίζει ἀπολύτως θετικόν τι θρησκευμα, ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποίου μόνον εὐρίσκεται ἡ σωτηρία· οὐδαμῶς ἐπεμβαίνει εἰς τὰ τῆς οἰκογενείας, ἀναγνωρίζον ὡσαύτως πλήρη ἐν τῇ συστάσει καὶ τῇ ἀνελίξει αὐτῆς ἐλευθερίαν, ἐκτὸς μόνον, ὅταν παραβιάζωνται γενικώτερα συμφέροντα· δὲν ἀρνεῖται ἀπολύτως τὴν ιδέαν τῆς πατρίδος, θεωρῶν αὐτὴν ὡς ἓνα τῶν ὑψίστων παραγόντων τῆς ἱστορικῆς προ-

δου· ἀλλὰ ζητεῖ μόνον τοιαύτην διεθνή διοργάνωσιν τῶν λαῶν τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου ἐπὶ τοῦ παρόντος, καθ' ἣν θέλει ἐκλίπη πᾶσα ἀφορμὴ πρὸς σύγκρουσιν, πρὸς πόλεμον. Ἄλλοτε, παρὰ τοῖς λαοῖς κατ' ἐξοχὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, μόλις κτησαμένοις τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν συνείδησιν, ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς θρησκείας, εἶχε κατορθωθῆ μεταξὺ τῶν λαῶν ἐκείνων ἠθικὴ ἐνότης, ἀλληλεγγύη τις κοινὴ διὰ τῆς Ὁμοσπονδίας. Σήμερον, ὅτε αἱ ἰδέαι τῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀνεπτύχθησαν ζωηρότερον διὰ κοινῆς παιδείσεως τῶν πεπολιτισμένων λαῶν, ὅτε ὁσημέραι τὰ ἀντίθετα συμφέροντα, τὰ διαχωρίζοντα ἄλλοτε τὰ ἔθνη, ἐκλείπουσι, καθίσταται δὲ ταχύτερα ἢ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἐπικοινωνία διὰ τῶν μεγάλων δυνάμεων τοῦ ἀτμοῦ καὶ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ, ἔσται δυσχερὴς ἢ πραγμάτωσις τοιαύτης ὁμοσπονδίας, μεταξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν κατὰ πρῶτον, μεταξὺ πάντων τῶν ἀνθρώπων ἐν ἀπωτάτῳ μέλλοντι; Ἡ ὁμοσπονδία αὕτη δὲν θέλει ἀντιπροσωπεύη βεβαίως τὴν ἀπόλυτον ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὑπὸ μίαν κυβέρνησιν, ὃ περ εἶνε οὐ μόνον ἀνεκτέλεστον, ἀλλὰ καὶ ἀπαίσιον. Ἐκάστη φυλὴ, ἕκαστον ἔθνος θέλουσι τηρήσῃ ἐν τῷ μεγάλῳ τούτῳ Παρτί τῆς ἀνθρωπότητος ἀλώβητον τὴν ἀτομικότητα αὐτῶν, τὸν ἐσώτατον τοῦτον παράγοντα τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς συστάσεως καὶ ἰσχύος. Θέλουσιν ἀναγορευθῆ μόνον καθολικοὶ τινες νόμοι, ἀπορρέοντες ἀπ' αὐτῆς τῆς εὐρυτάτης τῶν ἀνθρώπων συνειδήσεως, παγκόσμιος κώδιξ, ὑφιστάμενος καὶ οὗτος ἐκάστοτε νέας μεταβολάς, προσθήκας καὶ τροποποιήσεις, συμφώνως πρὸς τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ πρόοδον τοῦ πνεύματος. Ὁ κώδιξ οὗτος θέλει περιλαμβάνη δύο διακεκριμένα στοιχεῖα: τὸν ἐσωτερικὸν κώδικα ἐκάστου λαοῦ, συμφώνως πρὸς τὴν ἐκάστοτε αὐτοῦ κατάστασιν καὶ τὸν ἐξωτερικὸν κώδικα, και-

νὸν ἅπασι τοῖς ὀμοσπόνδοις, ὑπαγορεύοντα κοινὰς ὑποχρεώσεις, ἃς εἰς οὐδένα ἐπιτρέπεται νὰ παραβῆ καὶ αἵτινες παραβιαζόμεναι, θέλουσιν ἐπιβάλλεσθαι διὰ τινος ἐκτελεστικῆς ἀρχῆς, ἀρυομένης τὴν δύναμιν αὐτῆς ἀπὸ τῆς κοινῆς συγκαταθέσεως. Τοιοῦτοτρόπως παρὰ τὴν πατρίδα δὲν θέλει ἐκλίπη ἡ ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητος. Τούναντίον δὲ αἱ δύο αὐταὶ ζωτικώταται καὶ γόνιμοι ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν δυνάμεις ἔσονται ἐπίκουροι ἐν τῷ κοινῷ ἔργῳ τοῦ ἐκπολιτισμοῦ καὶ τῆς προόδου τῶν ἀνθρώπων. Τοιοῦτον εἶνε τὸ πρόγραμμα ἡμῶν περὶ θρησκείας, οἰκογενείας, πατρίδος καὶ τῶν παρομαρτούντων θεσμῶν. Ἐρωτῶ ἤδη, κατὰ πόσον τὸ πρόγραμμα τοῦτο εἶνε ἐναντίον πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς ἀνθρωπότητος. Κατὰ τί θέλει ἐπηρεάσῃ τὴν πρόοδον αὐτῆς, ὡς ἰσχυρίζονται οἱ στενῶς ἐχόμενοι τοῦ ἀρχαίου καθεστώτος, οἱ μὴ τολμῶντες νὰ κινήσωσιν ἓνα λίθον τοῦ ὀσημέραι καταρρέοντος οἰκοδομήματος τῆς ἀρχαίας κοινωνίας ;

Forti nihil difficile. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα διατηρεῖ ἅπασαν αὐτοῦ τὴν ρώμην καὶ ζωτικότητα πρὸς ἐπίτευξιν τῶν ἀρχῶν τούτων. Ἐν τῇ περαιτέρῳ ἐργασίᾳ τῆς ἱστορίας ἀπὸ τοῦ μεγάλου δένδρου τῆς ἀνθρωπότητος εἶνε πεπρωμένον νὰ ἐξέλθωσι νέοι βλαστοί, ἰσχυρότεροι, νέα ἔθνη, ὧν ἡ ἀποστολὴ ἔσται εὐρυτέρα. Αἱ διὰ τῆς συγκοινωνίας κατορθούμεναι σήμερον εὐχερέστερον διασταυρώσεις τῶν ποικίλων φυλῶν ἔσονται ἡ εὐοίωνος ἀφετηρία τῆς δημιουργίας ἐθνολογικῶν συστημάτων, ἰσχυροτέρων τῶν ἤδη ὑφισταμένων. Νέα γενεὰ θέλει ἐξαγγεῖλη τὸν θεσπέσιον αὐτῆς λόγον καὶ ὁ λόγος οὗτος ἔσται τὸ σύνθημα τοῦ μέλλοντος, ἐργαζομένου ὑπὸ τὴν ἀψίδα τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἀδελφότητος τῶν λαῶν, ἀποτελούντων τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν καὶ πατρίδα.

Ἵπολείπεται μοι ἤδη ν' ἀναπτύξω διὰ βραχέων ἐν τῶν σπουδαιοτάτων προβλημάτων, περὶ ἃ διατρίβει ὁ κοινωνισμός, καὶ οὐ ἡ λύσις παρίσταται κατ' ἐξοχὴν κατεπείγουσα, τὸ πρόβλημα τῆς ιδιοκτησίας. Οἱ μηδένα τῶν θεμελιωδῶν θεσμῶν τοῦ ἐνεστῶτος τολμῶντες νὰ θίξωσι καὶ νὰ συζητήσωσιν εὐρίσκουσιν, ὅτι ὑπὸ τὸ σημερινὸν κράτος τῆς ιδιοκτησίας ἐκδηλοῦται τέλειον ἢ ἐλευθέρᾳ ἀτομικότης, πᾶσα δὲ προσβολὴ εἶνε ἄρνησις τοῦ ἀρχεγόνου δικαίου τῆς ἐλευθερίας, ἀμφισβήτησις εἰς τὸν ἄνθρωπον πάσης πρωτοβουλίας. Εἶνε ἀρχαῖον τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἐξηντλημένα δὲ τὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ ἢ κατὰ τῆς ιδιοκτησίας. Ἀφ' ὅτου ἐνόησεν ἑαυτὴν ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία, προσεβλήθη ὑπὸ τοῦ δυστυχοῦς φαινομένου τῆς ἀνισότητος, ὃ περ προφανέστερον ἐκδηλοῦται ἐν τῇ ἀνίσῳ διανομῇ τῆς ιδιοκτησίας. Ἀπαίσιον καθεστῶς, κατακυροῦν τὴν ἀδικίαν ἐν ταῖς ἀμοιβαίαις τῶν ἀνθρώπων σχέσεσι, τὰ μίσση, τὴν ὑποψίαν, τὸν σιωπηλὸν ἐμφύλιον πόλεμον, καθ' ὃν ἐκλείπει ἀείποτε ὁ ἀσθενέστερος, φύσει ἢ θέσει, στερούμενος τῶν μέσων ν' ἀνταγωνισθῇ κατὰ τῶν ὑπερόχων. Δὲν ἀνατρέχω εἰς τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς ιδιοκτησίας· δὲν ἐρευνῶ, πόθεν αὕτη ἐπήγασε τὸ πρῶτον, ἐκ τῆς ἀρπαγῆς, ἐκ τῆς ἐργασίας, ἢ ἐκ τῆς συνθήκης. Ὅτι πιστοποιῶ μόνον εἶνε, ὅτι αὕτη βασίζεται ἐπὶ τῆς ἀδικίας· εἶνε ἡ ἐπίσημος ἄρνησις τῶν ἀρχικῶν δικαίων τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος. Ἀπὸ τῆς ἀνίσου διανομῆς τῆς ιδιοκτησίας προῆλθεν ἡ ἀνισότης, ὑποτάξασα τοὺς πολλοὺς εἰς τοὺς ὀλίγους, διασπείρασά δὲ αἰῶνια ἔχθη καὶ μίσση ἐν τοῖς κόλποις λαῶν τῆς αὐτῆς φυλετικῆς συστάσεως. Δὲν ζητῶ βεβαίως τὴν ἀπόλυτον κατάργησιν τῆς ιδιοκτησίας, ἀλλὰ τὴν ὑπὸ τῆς πολιτείας διοργανῶσιν αὐτῆς κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ διανεμηθῇ αὕτη κατ' ἀναλογίαν εἰς ἅπαντα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας, αἰρομέ-

νης πάσης άνισότητος. Ούτω θέλει επέλθῃ ἡ ισότης ἐν ταῖς ἀμοιβαίαις τῶν ἀνθρώπων σχέσεσι, τὸ δὲ κεφάλαιον θέλει ἀπολέσῃ τὴν ὑπέροχον δύναμιν, ἣν ἔκπαλαι ἐξασκεῖ, θέλει δὲ ἀναγνωρισθῆ ἡ ἐργασία ὡς ὁ κυριώτατος παράγων τῆς κοινωνικῆς κινήσεως.

— Ἀπαράμιλλος οὐτοπία, ἣτις τοσοῦτον λαμπρὰ φαίνεται ἐν τῷ διαγράμματι, ὅσον εἶνε ἀδύνατος ἐν τῇ ἐφαρμογῇ. Ὅσακις λαός τις ἀπεπειράθη νὰ πραγματώσῃ τοιοῦτο χιμαρικὸν εἶδωλον, ὅτε μὲν ὑπελείφθη ἐν τῇ ἐργασίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ, ὅτε δὲ ἔπεσεν εἰς πρόωρον δουλείαν. Λαοί, περιφρονησαντες τὴν ἰδιοκτησίαν, περιεφρόνησαν αὐτὴν τὴν ιδέαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς προόδου. Τὸ ἐλατήριον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου εἶνε ἡ ἀμίλλα. Ὅταν ἀναγνωρισθῆ ἡ ισότης τῶν ἀπολαύσεων, θέλουσιν ἐκλίπη παραχρῆμα τὰ δημιουργικὰ ἐλατήρια τῆς ἀμίλλης καὶ τῆς ἐργασίας, ἄνευ τῆς ἐνεργείας τῶν ὁποίων ἤθελε περιέλθῃ εἰς ἀτονίαν, εἰς σῆψιν, εἰς ἀποσύνθεσιν ἢ κοινωνία. Λάβετε ὑπ' ὄψει τὰ δεδομένα τῆς ἱστορίας, παραβάετε δύο πολιτείας ἐν τῇ αὐτῇ ἱστορικῇ περιόδῳ: τὰς Ἀθήνας, τιμώσας τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ τὴν Σπάρτην, ἀδρανουῶσαν ὑπὸ τὸν σιδηροῦν συσφιγκτήρα τῶν θεσμῶν τοῦ Λυκούργου, τὴν Σπάρτην, ὑπὸ κοινοκτησίαν διαβιοῦσαν, ἐκτὸς τῆς μονοτόνου τέρψεως τῶν στρατοπέδων ἀγνοοῦσαν πᾶσαν ἄλλην τοῦ πνεύματος χλιδὴν, ἐκτὸς τοῦ μέλανος ζωμοῦ οὐδεμίαν ἄλλην γινώσκουσαν ἀπόλαυσιν. Τί συμπεραίνομεν ἐκ τοῦ βίου τῶν δύο τούτων ἰσχυροτάτων πολιτειῶν τῆς Ἑλλάδος; Ἄνευ τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς ἀρχῆς αὐτῆς καὶ τῶν ἐπακολούθων τοῦ πλοῦτου, ἡδύνατο τὸ Ἄστυ τῶν Ἀθηναίων νὰ δημιουργήσῃ τὸν πολιτισμὸν ἐκεῖνον, θαυμάσιον μέχρι τῆς σήμερον, γενόμενον δὲ οὐ μόνον χάρμα, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο σωτήρα τῆς ὅλης Ἑλλάδος; Πρὸ τῆς κολοσσιαίας τῶν

ἐλευθέρων Ἀθηναίων ἐργασίας ποῦ εἶνε ἡ Σπάρτη, ἥτις ἔνεκα τοῦ κατακτητικοῦ πνεύματος αὐτῆς ἐξήντηλε τσαύτας τῆς Ἑλλάδος δυνάμεις; Καὶ τί δεικνύει ὁλόκληρος ἡ μέχρι τοῦδε ἱστορία, ἡ τὴν πιστοποίησιν τῆς ἀρχῆς, ὅτι τὸ ὁμοίμορφον, τὸ ἐνιαῖον φθείρει τὰς κοινωνίας, ἐνῶ τὸ ἄνταντιον ἡ ποικιλία, ὁ ἀνταγωνισμός, ἡ ἄμιλλα κρατύνουσιν ἐξίσου ἀπάσας τῶν λαῶν τὰς δυνάμεις;

— Δὲν ἀρνοῦμαι κατ' ἀρχὴν τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων. Πᾶσα παρακώλυσις τῆς αὐτενεργίας τοῦ ἀνθρώπου εἶνε προσβολὴ αὐτῆς τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς, ἐφ' ἧς ἐρείδεται τὸ κοινωνικὸν καθεστῶς. Ἄλλ' ὅταν λέγη ὁ σωφρονῶν κοινωνισμός περιορισμὸν τῆς ἰδιοκτησίας, ὀργάνωσιν αὐτῆς ὑπὸ τῆς πολιτείας, βεβαίως δὲν ἐννοεῖ νὰ προσβάλη τὸ ἀπόλυτον δίκαιον τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας, ἥτις ἐκδηλοῦται κατ' ἐξοχὴν διὰ τῆς ἐργασίας. Ὑπὸ τὴν νέαν ὀργάνωσιν τῆς ἰδιοκτησίας ἡ ἐργασία θέλει τηρῆ τὰ αὐτὰ δικαιώματα, ἐνῶ ὑπὸ τὴν δικαίαν καὶ ἀμερόληπτον ὄθησιν τῆς πολιτείας ἡ ἄμιλλα καὶ ὁ ἀνταγωνισμός οὐδαμῶς θέλουσιν ἐκλίπη ἀπὸ τοῦ κοινωνικοῦ σταδίου, τὸ ἄνταντιον δὲ θέλει ἀσφαλισθῆ αὐτοῖς μείζων ἐγγύησις. Ἄλλ' ὅ τι ἐπιδιώκει ὁ κοινωνισμός πασῶν τῶν ἀποχρώσεων, τῶν μᾶλλον συντηρητικῶν ὡς καὶ τῶν ἀναρχικωτάτων, εἶνε ὁ περιορισμός τοῦ κεφαλαίου, τῆς πανσθενοῦς ταύτης δυνάμεως, ἥτις ἀείποτε συνετέλεσεν εἰς τὴν ὀπισθοδρόμησιν μᾶλλον ἢ εἰς τὴν πρόοδον τῶν κοινωνιῶν. Ὑπὸ τὸ ἀπόλυτον κράτος τοῦ κεφαλαίου, ὅποιον ὑφίσταται ἀπὸ ἀμνημονεύτου χρόνου, εἶνε ψεῦδος, ὅτι δύναται νὰ λειτουργήσῃ ἐλευθέρως ἡ ἄμιλλα ἐν ταῖς κοινωνικαῖς σχέσεσι. Τὸ κεφάλαιον συντρίβει πᾶσαν ἀτομικὴν πρωτοβουλίαν καὶ ἐνέργειαν τοῦ ἐργάτου. Ἐξουδενοῖ αὐτόν, καθιστάμενον δαῦλον χειρόνα τοῦ τῆς ἀρχαιότητος, ἀφαιρεῖ δὲ τὰ μέσα τῆς

ἐκδηλώσεως τῶν ἠθικῶν δυνάμεων. Τὸ κεφάλαιον οὐδεμίαν ἠθικὴν ἀντιπροσωπεύει ἀρχήν, ἢ τὴν φιλαυτίαν τοῦ κεφαλαίου, καὶ ὑπὸ τοιοῦτο καθεστῶς φρονεῖτε, ὅτι δύναται νὰ ἰσχύσῃ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀλληλεγγύης, νὰ καταστῇ τοῦτο φιλόανθρωπον ἐκουσίως, ἄνευ καταναγκασμοῦ ἀνωτέρου; Ἄνευ τῆς ἐπεμβάσεως ἀνωτέρας δυνάμεως, ρυθμιζούσης τὰς σχέσεις τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ κεφαλαίου ἐν δικαιοσύνῃ, θέλει ἐξακολουθῆ ὁ αὐτὸς θανάσιμος ἀγὼν μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων στοιχείων. Ἡ κοινωνικὴ αὕτη δύναμις οὐδεμία ἄλλη ἔσται βεβαίως ἢ ἡ πολιτεία, ὡς ἡ ἀντιπρόσωπος τῆς εὐρυτέρας ἠθικῆς συνειδήσεως τῶν ἀνθρώπων. Μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἀκοίμητος ἀνταγωνισμὸς διαχωρίζει αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ἔνεκα τῶν ἀντιθέτων συμφερόντων, ἅτινα ὑπὸ τὸ λειτουργοῦν καθεστῶς τῆς ἐλευθέρως ἀρχῆς τῆς ἰδιοκτησίας ἤκιστα συμπράττουσιν ἐν τῷ μεγάλῳ σκοπῷ τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Ἐν τῷ συστήματι τούτῳ ὁ ἄνθρωπος μισεῖ τὸν ὅμοιον αὐτῷ: *homo homini lupus*. Πολλάκις μάλιστα, ἐκ τῆς τοιαύτης διαιρέσεως καὶ ἀνισότητος τῆς ἰδιοκτησίας, εἰσέρχεται ἡ διαίρεσις καὶ τὸ μῖσος μέχρι καὶ τῶν κόλπων τῆς αὐτῆς οἰκογενείας. Μόνον ἄρα ὑπὸ τὴν δικαίαν τῆς πολιτείας ἐπίβλεψιν καὶ αὐθεντίαν, διὰ τῆς δυνάμεως αὐτῆς, εἶνε δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ ὁ συμβιβασμὸς, ἐπερχομένης τῆς κοινωνικῆς ἀρμονίας, ἣτις ἐλλεῖπει μέχρι τῆς σήμερον ἀπὸ τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος. Μὴ εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερείας, τοσοῦτον ἀκαταλλήλους κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην, καθ' ἣν τὸ περίξ θαυμάσιον τῆς φύσεως πανόραμα ὀφείλει νὰ προκαλέσῃ τὸν νοῦν ἡμῶν πρὸς τέρψεις εὐρυτέρας καὶ καθολικωτέρας. Ἐν τῇ μεγαλοπρεπεῖ εἰκόνι τοῦ πανοράματος τούτου, ἐν τῇ ποικιλίᾳ αὐτοῦ, τῇ ἀρμονίᾳ καὶ τῇ τάξει, ἀρέσκομαι ἀείποτε, οὐ μόνον νὰ θαυμάζω, ἀλλὰ καὶ νὰ με-

λετῶ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῶν ὄντων. Ἡ τάξις αὕτη, ὁ κόσμος, ἡ ἀρμονία, ἐν τῇ μεγαλοπρεπεῖ συνθέσει τῶν ὄντων, εἶνε δι' ἐμὲ ἐν σμικρῷ τὸ σύμβολον τῆς κοινωνίας τοῦ μέλλοντος. Ὅτι τελεῖται ἐπὶ τοῦ στερεώματος κατ' ἀναλλοιώτους νόμους, διατί νὰ μὴ ἐλπίζωμεν, ὅτι ἔσται καιρός, καθ' ὃν θέλει τελεῖσθαι ἐντελέστερον παρ' ἡμῖν ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς νόμους, ἀλλ' ἅμα καὶ ὑπὸ τὴν ἐλευθέραν καὶ αὐτενεργὸν ἐνεργειαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος; Πᾶσα παραφωνία θέλει ἐκλίπη. Οἱ ἄνθρωποι θέλουσι καταστῆ ἄξιοι ἑαυτῶν, πολῖται τῆς γήινης πολιτείας, οὐχὶ καταδεδικασμένης, ὡς ἡ πολιτεία τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Αὐγουστίνου, ἀλλ' ἀκριβοῦς ἀντιτύπου τῆς μεγάλης πολιτείας τοῦ οὐρανοῦ, οἷα ἀπεικονίζεται κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην πρὸ ἡμῶν, τριαύτη, οἷαν παρετήρησαν ἔκπαλαι οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι καὶ θέλουσι θαυμάζει οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν μέχρι συντελείας τῶν αἰώνων.

Ὁ ἄνθρωπος τότε μόνον θέλει εἶπη τὸ εὖρηκα τοῦ ἐπὶ τοῦ κόσμου τούτου βίου, ὅταν κατορθώσῃ τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἀρμονίας ταύτης. Διῆλθε μέχρι τοῦδε διὰ περιπετειῶν καὶ ταλαιπωρίας, πλέον δ' ἢ ἅπαξ ἐκινδύνευσε νὰ καταβληθῇ ὑπὸ τὸν κολοσσιαῖον τροχὸν ἐχθρικῆς βουλήσεως, ἀλλ' αἰετοτε κατώρθωσε νὰ ἐξέλθῃ νικηφόρος. Πάντοτε πρὸς τὰ ἐμπρός. Ὡς ἄτομον, ὡς μέλος φυλῆς, ἔθνους, τῆς ἀνθρωπότητος ὀλοκλήρου, οὐδέποτε ἀπεγοητεύθη ἐν ταῖς ταλαιπωρίαις, οὐδέποτε ἀπεκαρτέρησεν ἐν ταῖς ἀτυχίαις, ἀλλ' αἰετοτε μετὰ πίστεως, μετὰ ζήλου, μετ' ἐνθουσιασμοῦ εἰργάσθη πρὸς εὐόδωσιν τοῦ μεγάλου σκοποῦ, καταρρίψας πάντα τὰ παρεμβληθέντα αὐτῷ προσκόμματα. Διὰ τῆς ἐλευθέρας συνεργασίας κατέστη πραγματικότης ὅτι χθὲς καὶ πρῶην ἐθεωρεῖτο χίμαιρα, αὐτὸ τοῦτο αἵρεσις, ἀποστασία κατὰ τῆς θείας δυνάμεως. Καὶ μὴ δὲν παρίσταται ὑπὸ τὸ φαινόμενον τοῦτο

ἅπασα ἢ ἐξέλιξίς τῆς ἀνθρωπότητος; Οἱ κατηραμένοι τῆς προτεραιίας, οἱ φαντασιοκόποι ἀλχημισταὶ τῆς φιλοσοφικῆς λίθου τῆς προόδου, δὲν ἀνεγνωρίσθησαν τὴν ἐπαύριον τοῦ θανάτου θεσπέσιοι προφῆται τῆς ἀληθείας, οἱ ὑπὲρ αὐτῆς χθὲς καὶ πρῶην μαρτυρήσαντες, ἀλλ' ἤδη στεφανούμενοι καὶ ἐπευφημούμενοι; Ὅταν τοιαῦτα διδάσκη ἢ ἱστορία, μὴ διαστάζωμεν νὰ κληθῶμεν σήμερον ὑπὸ τῶν πολλῶν χιμαιρικοὶ ἰδεολόγοι ἐν τῇ ἀναζητήσει τῆς ἀληθείας, ἀποστάται, αἰρετικοί, ἐγκληματαῖαι, καὶ ν' ἀναβῶμεν ἐπὶ τὸν σταυρὸν τοῦ μαρτυρίου, σήμερον δεδιωγμένοι, ἀλλ' αὔριον ἀναγεγραμμένοι εὐφρόνως ἐν ταῖς δέλτοις τῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορία εἶνε ἢ ἐπανόρθωσις τῆς ἀδικίας, ἢ ἀναθεώρησις ἐκδοθείσης ἐτυμηγορίας ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν ψευδοῦς νοήσεως, ἢ ἐν τῷ βίῳ ὑψίστη ἐκδήλωσις τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀληθείας.

Ἔστρεψε πρὸς τὰ ἄνω τοὺς ὀφθαλμούς, πλήρεις περιπαθοῦς μελαγχολίας καὶ ἐσίγησεν. Ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ ἐφωτοβόλουν οἱ ἀστέρες ἐν πάσῃ τῇ χλιδῇ, ἐνῶ πέριξ, ἐντὸς τοῦ δάσους, ἢ σιγῇ τῆς νυκτὸς μόλις ἐταράσσετο ὑπὸ τοῦ ἐλαφροῦ ψιθύρου τῶν δένδρων, ἢ ὑπὸ μεμακρυσμένου ἤχου ἀφυπνισθέντος πτηνοῦ.

— Τί θὰ ἦτο ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γῆς, μοὶ προσέθηκε μετὰ τινος σαρκασμοῦ, ἂν ἔλειπον ἀπὸ τοῦ βίου αὐτοῦ τὰ ὄνειρα, εἴτε ἀπὸ τῆς ἐλεφαντίνης ἐξέρχονται ταῦτα πύλης, εἴτε ἀπὸ τῆς κερατίνης;

— *La vida es un suono* (1) ἐψιθύρισα μετὰ τοῦ Καλδεραῶνος.

Ἐπανήλθομεν εἰς τὴν πόλιν, μετὰ τινων δ' ἡμερῶν διαρκῇ ἐπικοινωνίαν ἀπεχωρίσθημεν ἦτο πεπρωμένον νὰ μὴ συναντηθῶμεν πλέον.

(1) Ὁ βίος ὄνειρος.

* *
*

Ἐλάμβανον τακτικῶς παρ' αὐτοῦ πληροφορίας. Εἶχε σχηματισθῆ μεταξὺ ἀμφοτέρων δεσμὸς συμπαθοῦς ἀμοιβαιότητος καὶ διαφέροντος κατὰ τὰς ὀλίγας ἡμέρας τῆς γνωριμίας ἡμῶν, ὅστις ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ ταῦτα. Ἐγραφεν ἐν γερμανικοῖς περιοδικοῖς καὶ ἐν τῷ ἡμερησίῳ τύπῳ, ὑπερασπίζων τὰς ἀρχάς, ὑπὲρ ὧν μετὰ τοσοῦτου ζήλου ἠγόρευσε κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην καὶ ὧν καθίστατο ἤδη εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων ἀντιπροσώπων. Ἄλλ' ὅσημέραι μετεμορφοῦτο ἐν ταῖς ἰδέαις, μὴ ὑποστηρίζων ἀπολύτως τὴν βίαν ἐν τῇ ἀνακαινίσει τοῦ καθεστῶτος, φρονῶν δὲ ἤδη, καθὰ μοι ἔγραφεν, ὅτι ἡ πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητος δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ βραδύτερον ἴσως, ἀλλ' ἀσφαλέστερον ἀναμφιβόλως, διὰ τῆς εἰρηνικῆς καὶ διενεκοῦς ἐργασίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, διὰ τῆς ἐξελίξεως.

Πρὸς πίστωση τῶν νέων αὐτοῦ ιδεῶν εἰργάζετο εἰς συγγραφὴν μεγάλης Ἱστορίας τῶν ἐργατικῶν τάξεων, σκοπῶν ν' ἀποδείξῃ τὴν ἱστορίαν ὡς δημιούργημα τῆς ἐργασίας, τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως καὶ οὐχὶ τῆς προνοίας καὶ ἀνωτέρου θείου σχεδίου, ὡς φρονοῦσιν οἱ περὶ τὸν Βοσσοῦέτον συντηρητικοὶ ἢ φιλελεύθεροὶ ἱστοριοδίφαι, ἀλλ' ἅμα καὶ νὰ ὑποδείξῃ τὰ μέσα καὶ τὴν μέθοδον ἐπιτυχέστερας διοργανώσεως αὐτῆς κατὰ τὰς συγχρόνους ἀνάγκας τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐξακολουθούσης τῆς συγγραφῆς ταύτης, ἐσκέπτετο, ἀποχωρῶν τῆς ἡμερησίας πολιτικῆς πάλης, καθ' ἣν, ὡς μοι ἔγραφε, σκοτίζεται ὁ νοῦς καὶ παραπλανᾶται ἡ καρδία, νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν εἰρηνικώτερον ἀγῶνα τῆς πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας, τὸ προσφιλέστατον ἐν Γερμανίᾳ καταφύγιον τῶν ἐλευθέρων πνευμάτων.

Μετά τινά χρόνον, ἐν ἔτει 188 . . ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας, ἔλαβον ἐπιστολήν, ἀγγέλλουσαν μοι τὴν πρόσληψιν αὐτοῦ ὡς ὑφηγητοῦ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ πόλεως τινος τῆς μεσημβρινῆς Γερμανίας.

Δυστυχῶς ἡ εὐτυχία αὕτη δὲν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ μακρὸν χρόνον.

Ἡμέραν τινά, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ἐνῶ ἀνεγίνωσκον φύλλον τι τῆς τότε « Ἐφημερίδος τῆς Αὐγούστης », παρετήρησα αἴφνης ἐν τινι κεφαλαίῳ αὐτῆς περὶ « Πανεπιστημιακῶν ἐν Γερμανίᾳ », νεκρολογικὴν σημείωσιν περὶ τοῦ ὑφηγητοῦ Ἐρρίκου . . ἀποθανόντος ἐκ συγκοπῆς τῆς καρδίας. Οὐδένα ἔχω δισταγμὸν, ὅτι ἡ πρόωρος αὕτη καταστροφὴ προῆλθεν ἐξ ἠθικῶν αἰτίων. Ὁ λεπτὸς αὐτοῦ ὀργανισμὸς, συγκινούμενος καθ' ἐκάστην ὑπὸ τῶν ἐντυπώσεων τοῦ τοσοῦτον θυελλώδους καὶ ἀχάρμονος συγχρόνου κοινωνικοῦ βίου, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀντιστῆ, οὕτω δ' ἐξέλιπεν ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, ἐν ἣ τосαῦτα ὑπέσχετο.

Οὐδὲν ἐπληροφορήθην ἔκτοτε περὶ τοῦ συγγράμματος, εἰς ὃ ἀπὸ καιροῦ εἰργάζετο, καὶ ὃ περ φαίνεται ἀτελὲς ἐναπομείναν δὲν ἐκρίθη ἄξιον δημοσιεύσεως.

Ἔστωσαν τὰ φύλλα ταῦτα πενιχρὰ ἀναπαράστασις συμπαθοῦς ὑπάρξεως, εὐλαβὲς ποθεινῶν ἡμερῶν, ἐς αἰὲ παρελθουσῶν, μνημεῖον.